

Сергій Прудніков

Інструкції, що регламентують реставрацію документальних пам'яток у музеях системи Міністерства культури і мистецтв України

Висвітлюється стан наукової реставрації рукописів, стародруків, документів в Україні. Аналізуються документи, що регламентують цю діяльність у системі Міністерства культури і мистецтв України. Розглядаються права та обов'язки художника-реставратора.

Поняття реставрація (від лат. *restauratio* — відновлення) означає відновлення будь-чого в первинному або близькому до цього вигляді. Як і будь-яка інша діяльність, реставрація має об'єкт, що його відновлюють, і мету, відповідно до якої здійснюється це відновлення. Реставрацію пам'яток історії та культури пов'язують з усвідомленням того, що старожитні предмети, художні твори і споруди несуть у собі «пам'ять» про минуле — тому їх стали збирати, зберігати та вивчати. З часом стало зрозумілим і те, що вивчення цих об'єктів дає змогу скласти уявлення про історичний розвиток. У численних виданнях радянського періоду стверджується, що реставраційна діяльність має значення для вивчення питань загальної історії та історії мистецтва зокрема. Накопичення інформації в галузі збереження пам'яток історії, мистецтва, матеріальної культури сприяло виникненню наукової реставрації, і тому ця діяльність вважається науковою¹.

Система «охорони пам'яток» і «наукова реставрація», що існує сьогодні в Україні, є такою самою, якою вона була створена та існувала в радянський період. Вважається, що реставрація архітектурних споруд, живопису, ужиткового мистецтва існує тривалий час і має визначення в науковому аспекті². Реставрація рукописів, стародруків і документів (документальні пам'ятки) в Україні є порівняно новим напрямом

(існує лише з 1973 р.)³. У якому стані перебуває сьогодні цей напрям діяльності, якою мірою він відповідає вимогам наукової реставрації, є невідомим, оскільки аналіз до цього часу не здійснювався. Не визначеним залишається і те, чи достовірними є факти, накопичені в результаті цієї діяльності, чи можна їх використовувати для уточнення питань історії та культури України. Пошук відповідей на ці питання є закономірним, якщо йдеться про долю «пам'яток вітчизняної і світової історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів» — про те, що призначене для «задоволення інформаційних, соціально-культурних, наукових та інших потреб суспільства, реалізації законних прав та інтересів громадян»⁴.

Відсутність інформації (науковий і практичний аспект) стосовно реставрації документальних пам'яток (ДП) в Україні має викликати принаймні занепокоєння. Першими про це повинні говорити ті, хто займається вирішенням проблем збереження ДП — посадові особи, фахівці, котрі працюють у музеях, архівах, бібліотеках, у наукових реставраційних установах. Відсутність інформації може свідчити про те, що немає домовленості щодо типових і формальних дефініцій, властивих реставрації ДП, не відпрацьовані механізми аналізу цієї діяльності, не було потреби вирішувати ці питання.

Будь-яка суспільна діяльність обов'язково має бути нормативно обумовленою. Огляд реставраційної діяльності можна розпочати зі з'ясування ставлення суспільства до збереження ДП: як організовано цю справу; які документи регламентують реставрацію (закони, постанови, накази, інструкції); що зобов'язаний знати художник-реставратор, і як йому дозволяється

¹ Прудніков С. З історії розвитку реставраційної справи в Україні // Бібліотечний вісник. — 2001. — № 5. — С. 43—47.

² Большая Советская Энциклопедия. Изд. 3-е. — М.: Советская Энциклопедия, 1975. — Т. 13. — С. 39; Т. 22. — С. 46.

Прудніков Сергій Павлович, художник-реставратор Національного науково-дослідного реставраційного центру Міністерства культури і мистецтв України.

³ Гордєєва С. О. До 60-річчя створення національного науково-дослідного реставраційного центру України (історичний аспект) // Реставрація музейних пам'яток в сучасних умовах. Проблеми та шляхи їх вирішення: Тези та мат. доп. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 27—29 тр. 1998 р. — К., 1998. — С. 46.

⁴ Про Національний архівний фонд і архівні установи: Закон України від 24.12.93 № 3814-XII. — К., 1994. — С. 1.

діяти (обов'язки та визначення кваліфікації); в чому полягає науковий аспект реставрації ДП.

Збереження ДП

Поняття ДП у реставраційній практиці системи Міністерства культури і мистецтв України (МКМ) об'єднує рукописи, стародруки, рідкісні видання всіх видів друку (періодичні видання, відозви, листівки тощо), автографи, щоденники, мемуари, листування, мапи та ін. В архівній практиці вживаються такі терміни, пов'язані з поняттям документ (Д): графічний Д, справа, Д особового походження, особистий Д, машинописний Д, зображувальний Д, особливо цінний Д, офіційний Д, справжній Д, рукописний Д, текстовий Д, цінний Д⁵. У контексті даної термінології рукописну книгу і стародрук можна визначати, як: графічний, зображувальний, рукописний, текстовий Д. ДП визначають також, як пам'ятки матеріальної і духовної культури, де матеріальний аспект пов'язують з матеріальною основою та технологією її виробництва, а духовний — з інформацією, що зафіксована на цій основі. Саме те, що ДП визначають у поняттях цінний, особливо цінний, унікальний, зумовлює їх довічне зберігання у державних установах. Такі ДП зберігаються також і у приватних осіб як об'єкти колекціонування або родинні реліквії.

Призначенням музеїв є вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, залучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. Діяльність музеїв визначається поняттям *музейна справа* (МС). МС — галузь культурно-освітньої та наукової діяльності щодо комплектування, збереження, вивчення і використання пам'яток. МС уособлює національну політику, музеєзнавство і музейну практику. Національна музейна політика — це сукупність основних напрямів і засад діяльності держави і суспільства в галузі МС. Основними напрямками національної музейної політики на сьогодні є: збереження історичних пам'яток та об'єктів, що мають культурну цінність; повернення в Україну культурних цінностей народу; забезпечення соціально-економічних, правових і наукових умов для ефектної діяльності музеїв; сприяння формуванню сучасної інфраструктури МС; забезпечення підготовки та підвищення фахової кваліфікації музейних кадрів, їх правовий і соціальний захист; бюджетне фінансування (у тому числі на часткових засадах) і пріоритетне матеріально-технічне забезпечення державних, регіональних і

місцевих програм розвитку МС; охорона музеїв; підтримка фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних з МС; сприяння міжнародному співробітництву в галузі МС⁶.

ДП, які знаходяться на зберіганні у музеях, є частиною Музейного фонду України (МФ). МФ — це сукупність рухомих пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, незалежно від їх виду, місця створення і форми власності, та зберігаються на території України. Весь МФ є національним багатством України, невід'ємною складовою культурної спадщини України, яка охороняється законом. МФ складається з державної і недержавної частин. До державної частини МФ належать музейні зібрання та окремі пам'ятки, що є державною власністю. ДП державної частини МФ можуть вважатись такими тільки на підставі рішення фондово-закупівельної комісії музею (результатів експертизи їх культурної і музейної цінності) з дня реєстрації у фондово-реєстраційній документації. Частина державної власності ДП знаходиться на зберіганні у Національних музеях, а також у музеях, які були передані у комунальну власність. До недержавної частини власності МФ відносять музейні колекції та музейні предмети, що не віднесені або не підлягають віднесенню до державної частини МФ, в тому числі пам'ятки, що є власністю громадських та релігійних організацій, окремих громадян та їх об'єднань. ДП недержавної частини МФ також підлягають обліку відповідно до інструкції (має бути розроблена МКМ). Знищення ДП МФ є неприпустимим, а їх правовий захист визначається чинним законодавством⁷. ДП, які віднесені до МФ, також належать до Національного архівного фонду (НАФ), проте тільки на підставі експертизи їх цінності. У зв'язку з цим, ДП, створені до 1945 р., підлягають експертизі. Результати експертизи реєструються у свідоцтві, форма якого затверджена (чи має бути затверджена) Кабінетом Міністрів України. Реєстрацію документів НАФ здійснює Головне архівне управління (ГАУ)⁸.

Серед ДП МФ і НАФ є й такі, що визначаються поняттям *унікальні*. Унікальні ДП МФ, а також ті, що мають виняткове художнє, істо-

⁶ Про музеї та музейну справу: Закон України від 14.05.99 № 659-XIV. — Ст. 15; Положення про музейний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 р. № 1147. — П. 1—3.

⁷ Там само.

⁸ Про Національний архівний фонд і архівні установи. — Ст. 1, 18, 19.

ричне, етнографічне і наукове значення, незалежно від форм власності і місця зберігання, заносяться МКМ до Державного реєстру національного культурного надбання (ДРНКН). Статус пам'яток ДРНКН та умови їх зберігання визначає Кабінет Міністрів України. Унікальні ДП НАФ незалежно від форми власності заносяться до Державного реєстру культурного надбання (ДРКН). Набуття ДП статусу унікальних і віднесення їх до ДРКН та умови їх зберігання визначаються постановою Кабінету Міністрів України. ДП ДРКН підлягають обов'язковому страхуванню, а їх власники надають можливість створювати страхові копії з правом подальшого їх використання (з дозволу власника)⁹.

Наведені вище визначення щодо ДП дають підставу стверджувати, що:

- ✓ ДП відрізняються від всіх інших пам'яток, які мають тільки музейне значення, тим, що їх збереження та використання регулюють два закони і відповідні постанови Кабінету Міністрів України;
- ✓ всі ДП, які віднесені законом до МФ, НАФ, ДРНКН, ДРКН незалежно від форм власності на них підлягають обов'язковому обліку;
- ✓ всі власники ДП повинні самостійно утримувати в належному стані споруди, приміщення, підтримувати в них відповідний технологічний режим для зберігання ДП, створювати страхові копії і фонди використання, у разі необхідності здійснювати реставраційні заходи;
- ✓ усім власникам ДП, які належать до НАФ, має надаватись допомога у поліпшенні умов їх зберігання, реставрації і створенні фондів використання.

Для збереження своєї частини власності державою створені спеціальні установи (центри, майстерні, відділи), які здійснюють реставрацію ДП. В Україні не існує недержавних реставраційних організацій. Реставратори державних установ надають послуги зі збереження ДП приватним особам, але така діяльність на сьогодні є нерегламентованою. Існуюча система реставрації ДП в Україні залишилась у «спадок» від СРСР. Питання про те, чи є реставраційна діяльність в установах МКМ, Національної академії наук України, ГАУ на сьогодні однаковою, залишається без відповіді, тому що порівняльний аналіз ніколи не проводився. Невідомо і те, чи однаковими є чинні норми і правила у цих відомствах. Сьогодні можна стверджувати, що у реставраційних організа-

ціях поза системою МКМ роботи з реставрації ДП взагалі не документуються. Все, що на сьогодні відомо про реставрацію ДП, написано фахівцями реставраційних організацій Москви та Санкт-Петербурга ще у період існування СРСР¹⁰. Про вітчизняні видання, присвячені спеціальному висвітленню питання теорії і практики реставрації ДП, нам не відомо.

Облік та реставрація ДП

Для збереження ДП у музеях системи МКМ сьогодні слід керуватися: Законом України «Про музеї і музейну справу» (до 1999 р. діяли Закон СРСР «Об охране и использовании памятников истории и культуры», Постанова Ради Міністрів СРСР № 865 від 16.09.1982 р.); Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про Музейний фонд України» (до 2000 р. — «Об утверждении «Положения об охране памятников истории и культуры», на підставі «Положения о Музейном фонде Союза ССР», затвердженого наказом МК СРСР № 175 від 29.07.1965 р.); Законом України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» (до 1993 р. — «Положение о государственном архивном фонде СССР (ГАФ СССР)»). Якщо до складу ДП входять матеріали з дорогоцінного металу або каміння, то такі ДП реставруються відповідно до «Инструкции о порядке учета и хранения музейных ценностей из драгоценных металлов и драгоценных камней, находящихся в государственных музеях и культурно-просветительских учреждениях СССР» (затверджена 18.10.1975 р.).

Основою зберігання пам'яток є державний облік, який забезпечує їх юридичну охорону і створює умови для вивчення і раціонального використання та складається з двох стадій: 1) первинна реєстрація і атрибуція предметів, що надійшли до музею (актування, короткий запис у книзі надходжень); 2) інвентаризація — основна форма вивчення, опису та наукового визначення музейних предметів основного фонду, якій підлягають усі музейні предмети, що надійшли у постійне користування музею (наукова реєстрація музейних предметів є класифікацією за типами джерел, видами матеріалів, мистецтв, колекцій тощо, складання більш розгорнутого і точного опису, уточнення атрибуції, запис у науковий інвентар). Основним юридичним документом державного обліку МФ є акти прийому і видачі, книги надходжень і науковий інвентар. Для характеристики музейного предмета науковий інвентар є найбільш повним документом, який фіксує його класифікацію і результати вивчення. Результати описів

⁹ Положення про музейний фонд України. — П. 7; Про Національний архівний фонд і архівні установи. — Ст. 20.

¹⁰ Прудніков С. Вказ. праця. — С. 40—49.

(атрибуція, збереженість, розмір, матеріал), що внесені до інвентарної книги і книги надходжень, завіряються особою, відповідальною за облік, на підставі спеціального акта, підписаного директором (заступником з наукової роботи, головним зберігачем, завідувачем наукового відділу). Музеї, які забезпечують відбір, облік, збереженість, якість обробки та використання документів ДАФ (ДП), повинні дотримуватись правил, які встановлені ГАУ¹¹.

Головною реставраційною організацією в системі МКМ України є Національний науково-дослідний реставраційний центр (ННДРЦ) у Києві (з філіями у Львові, Одесі, Харкові). ННДРЦ (Центр) — це науково-дослідна і науково-методична установа, яка здійснює консервацію, реставрацію рухомих пам'яток історії та культури МФ. У Центрі створені і працюють Вчена та Реставраційна ради, Комісія з атестації (діють у межах повноважень на підставі положень інструкцій і наказів) з метою здійснення контролю і координації науково-реставраційної діяльності та визначення кваліфікації художників-реставраторів (ХР) з установ МКМ. Керівництво радами і Комісією здійснює Генеральний директор та його заступники.

Завданням ННДРЦ є реалізація державної політики у справі збереження пам'яток МФ, НАФ в установах МКМ, що є власністю держави. Положення Статуту 1997 р. зобов'язують фахівців ННДРЦ здійснювати:

- науково-дослідні, експериментальні, консерваційно-реставраційні роботи відповідно до затвердженого плану;
- комплексне обстеження та контроль за станом збереженості пам'яток (відбір на реставрацію, наукову експертизу та технологічне і мистецтвознавче вивчення);
- розробку наукових принципів і вдосконалення існуючих методів консервації та реставрації;
- координацію реставраційної діяльності у музеях (рекомендації і розпорядження з питань збереження, профілактики, консервації і реставрації є обов'язковими для всіх музеїв);
- практичну реставрацію науково обґрунтованими і перевіреними методами (організація несе повну відповідальність за якість реставрації, яка здійснюється);
- накопичення та вивчення інформації з проблем збереження, дослідження і реставрації пам'яток з використанням матеріалів власних досліджень, а також шля-

хом широкого залучення вітчизняних і закордонних джерел (з цієї тематики), опанування досягнень світової реставраційної науки;

- видання інструкцій, збірників (за результатами проведених досліджень, експериментальної та науково-виробничої діяльності), публікацію інформаційних та наукових матеріалів (статті, методичні вказівки, каталоги);
- обмін інформацією з реставраційними і науковими установами, музеями, вищими навчальними закладами, інформаційними центрами, бібліотеками, фондами та іншими організаціями в Україні та за її межами¹².

Для ХР в системі МКМ на сьогодні основними нормативними документами (крім положень «Інструкції по учету и хранению...», що видана з метою створення єдиної системи обліку, наукової інвентаризації, зберігання та реставрації музейних предметів) є «Інструкція по заполнению паспорта реставрации памятника истории и культуры (движимого)» (Москва, 1977 г.); «Положення про Комісію з атестації реставраторів України» (Додаток № 1 до наказу МК України від 08.04.1993 р. № 84) і «Характеристики кваліфікаційних категорій художників-реставраторів» (ХКК) (Додаток № 2 до наказу № 84) (є калькою «Приказа МК СССР от 18.10.1985 г. за № 366»); «Положение о Научно-реставрационном совете ГНИРМ УССР» (1988); «Должностная инструкция заведующего реставрационным отделом» (1990); «Должностная инструкция художника-реставратора» (1990).

Основним виконавцем консерваційно-реставраційних робіт у системі МКМ є *тільки* ХР. Для отримання посади ХР перевага надається тим, хто має вищу художню освіту, а професійну підготовку отримують *тільки* через систему стажувань (фахової освіти, що пов'язана з технологією реставрації ДП, на сьогодні не існує, не існувало її і в СРСР). Майстерність визначається у категоріях (посадах) — вища, перша, друга, третя категорії за спеціальністю 16 (ХР документальних пам'яток) і 17 (ХР книжкових опра-).

Консервація і реставрація¹³:

- ◆ Може виконуватися *тільки* на основі методів і реставраційних матеріалів, що пройшли практичну перевірку протягом тривалого часу в одній із спеціалізованих реставра-

¹¹ Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР. — М., 1984. — С. 28—29, п. 81—85.

¹² Див.: Статут ННДРЦУ. — Розд. I—V; Положення про Державну науково-дослідну реставраційну майстерню УРСР: Додаток № 5 до наказу МК УРСР № 45 від 08.02.1990 р. — Пп. 4—13.

¹³ Инструкция по учету и хранению ... — Пп. 39—42, 52—53, 55, 70, 73.

- ційних установ системи МКМ і рекомендовані для практичного застосування.
- ◆ Введення у практику нових реставраційних методів і матеріалів має бути науково обґрунтованим.
 - ◆ Реставраційні роботи, що пов'язані з вивільненням пам'ятки від пізніших нашарувань і доповнень або з іншими змінами його зовнішнього вигляду, а також суттєвих конструктивних деталей є припустимими *тільки* за умови забезпечення необхідного попереднього всебічного дослідження та супроводжуються фотографуванням до реставрації, у процесі і після її закінчення.
 - ◆ Документація (протоколи, паспорт, акти, фотографії) та інші документи, які фіксують стан музейних предметів та їх реставрацію, підписуються реставратором і завідувачем реставраційної установи, реєструються у спеціальних книгах (дата, порядковий номер) і підшиваються у спеціальну справу протоколів і актів реставрації музейних предметів.
 - ◆ До самостійного виконання робіт допускаються лише особи, які мають відповідну спеціальну підготовку (пройшли стажування у провідних реставраційних організаціях країни) і атестовані у встановленому порядку.
 - ◆ Конкретний перелік робіт, що доручається ХР для самостійного виконання, визначається наданою йому кваліфікаційною категорією ХКК¹⁴ відповідно до реставраційних завдань, затвердженої методики, інструкціями. Положеннями ХКК керуються керівники реставраційних організацій, музеїв, члени реставраційних рад, Атестаційної комісії.
 - ◆ Категорично забороняється здійснювати будь-яку реставрацію силами співробітників музею без спеціального письмового дозволу МКМ або фахівцями установ та організацій, що не належать до системи МКМ. *Заборонено* передавати на реставрацію музейні предмети приватним особам.

Відповідно до вимог ХКК (спеціальності 16 і 17) для самостійного виконання реставраційних робіт ХР повинні *уміти* та *знати*:

ХР третьої категорії — виконувати нескладні роботи на пам'ятках, крім пам'яток високої художньої та історичної цінності. *Об'єкт* реставрації — «реставраційні роботи на сучасних друкованих багатотиражних виданнях з не-

ликими пошкодженнями», «оправи сучасних видань». *Види робіт* — «визначати види руйнувань і описувати стан збереженості творів; клеювати аркуші, з'єднувати розриви, доповнювати втрачені частини аркушів поза текстом, нарощувати газети у спинці, зміцнювати поля аркуша папером, підрізати і пресувати матеріали»; «підбирати аркуші за порядком номерів; робити дезінфекцію та дезінсекцію оправи; кріпити оправу до блоку книги, кріпити корінець книги, кришку оправи, зміцнювати кути і облямівки кришки». *Знати* — «основи реставрації матеріалів на паперовій та інших основах, котрі є носієм інформації, основні дані про папір і текст (друкований, чорнильний, олівцевий); основні види руйнувань бібліотечних матеріалів, причини руйнувань»; «основи інтролігаторської справи; властивості матеріалів, з яких зроблені оправи (папір, різні сорти картону, ледерин, коленкор та інші матеріали); натуральні і синтетичні клеї, використовувані у інтролігаторстві, їх рецептуру і застосування».

ХР другої категорії — виконувати роботи середньої складності (крім унікальних пам'яток), керувати роботою ХР нижчої кваліфікації (тієї ж спеціальності) у межах своєї компетенції. *Об'єкт* — «реставраційні роботи на книгах, журналах, газетах, що мають механічні пошкодження і видані на сучасному папері» і «видані у ХХ сторіччі»; «виконувати реставрацію оправ серійних видань кінця ХІХ — початку ХХ століть». *Види робіт* — «робити знепилення видань; розплітати книги, підшивки; знімати матеріали попередньої реставрації; з'єднувати розриви за текстом; скріплювати аркуші в корінці книги; поновлювати втрачені частини на текстовій частині аркуша; реставрувати і дублювати матеріали з одностороннім текстом (суперобкладинки, карти, плакати); проводити дезінфекцію і дезінсекцію, визначати кислотність паперу і нейтралізувати її; реставрувати методом доливання паперової маси». *Знати* — «основи технології виготовлення паперу, властивості окремих видів паперу; характеристики рукописних і друкованих документів; основні методи реставрації книг і документів»; «основи технології виробництва оправ; характеристики друкованих документів; основні методи реставрації книг і документів».

ХР першої категорії — виконувати роботи значної складності на пам'ятках високої музейно-художньої цінності, керувати роботою ХР нижчої кваліфікації (тієї самої спеціальності), у такому разі він несе відповідальність за якість виконаних робіт, проводити заняття зі стажистами, брати участь в експериментальній та науково-дослідній роботі. *Об'єкт* — «всі види оправ ХІХ—ХХ ст., в тому числі шкіряні». *Види*

¹⁴ Див.: Характеристики кваліфікаційних категорій художників-реставраторів. — С. 3—4, 59—64.

робіт — «відновлювати втрачені корінці рідкісних книг; консервувати старі аркуші; закріплювати тексти і фарби; виводити барвники (чорнильні плями, підкреслення, печатки); промивати аркуші; роз'єднувати склеєні аркуші (ганчірні, крейдові та інші види паперу)»; «скріплювати блок різними методами; прикріплювати оправу до блоку книги; замінювати втрачений корінець, зміцнювати постарілий корінець; заміняти втрачену кришку; заміняти стару покришку, відновлювати втрачені частини покришки; пом'якшувати і консервувати шкіру оправ». **Знати** — «залежність властивостей паперу від його композиції; рецептуру і приготування розчинів, що виводять і закріплюють барвники, їхню дію на папір та інші матеріали; способи визначення клеїв і проклеювань різних паперів; рецептуру і приготування розчинів для розклеювання зцементованих, склеєних аркушів різних видів паперу»; в повному обсязі інтродукторську справу; старовинні способи оправлення книг; основні властивості та якості різних шкір, що використовувалися для оправлення книг (червонодубна, сап'янова та ін.); «рецептуру і спосіб приготування мастил для пом'якшення і консервації шкіри; клеї, застосовувані для реставрації старовинних книг, їхню рецептуру і приготування (натуральні, синтетичні); застосування антисептиків, їхню токсичність і дію на шкіру та інші матеріали, що входять до складу книги».

ХР вищої категорії — виконувати всі види консерваційних і реставраційних робіт особливо високої складності на унікальних пам'ятках, розробляти методики, методичні вказівки, брати участь у підготовці навчальних посібників, проводити експериментальну та науково-дослідну роботу, керувати роботою ХР нижчої кваліфікації (тієї самої спеціальності), у такому разі він несе відповідальність за якість виконаних робіт. **Об'єкт реставрації та види робіт** — «на всіх бібліотечних і архівних матеріалах, серед них і на унікальних екземплярах, інкунабулах, рукописах, а також на виданнях і рукописах на пергамені, *виключаючи* мініатюри»; реставрувати «всі види старовинних оправ з будь-якими пошкодженнями, в тому числі унікальних оправ зі шкіри, оксамиту, шовку, оздоблених металом, дорогоцінним камінням тощо». **Знати** — «основні властивості старовинного ганчір'яного паперу, пергамену, властивості старовинних текстів (туш, залізо-галоше, кампешеве, алізаринове та інші чорнила і різноманітні барвники, вживання для великих літер, заставок, орнаментів у старовинних книгах і рукописах)»; «властивості анілінового чорнила, машинописної стрічки і різних видів олівців»; «основні властивості паперу; властивості і якості

шкіри; клеї для шовкових і оксамитових оправ; рецептуру і приготування розчинів для пом'якшення і консервації шкіри і закріплення фарб на шкірі; історію художнього оформлення книги; історію інтродукторства; основні методи реставрації емалі, кістки, металу і інших матеріалів, якими оздоблювали старовинні книги».

ХР надається право вимагати від керівництва забезпечення необхідними матеріалами та обладнанням. Директор і його заступник з наукової роботи повинні надавати ХР методичну допомогу¹⁵ з питань реставраційної справи, що включає: теоретичні засади, перспективи розвитку та методи наукової реставрації; матеріали та їх властивості; технологічні і технічні вимоги, які висувуються до реставрації та умов зберігання пам'яток; питання якості реставрації; можливості науково-технічних методів дослідження пам'яток за спеціальністю; передовий вітчизняний і зарубіжний реставраційний досвід; оформлення документації, укладання договорів; правила і норми охорони праці, техніки безпеки та санітарії; законодавство про працю.

У системі МКМ ХР мають бути атестованими. Атестацію здійснює Атестаційна комісія (АК), яка діє відповідно до положень галузевих інструкцій (Додаток № 1 до Наказу МК України № 84 від 08.04.1993 р.), керується законами, постановами та нормативними документами МКМ. АК визначає кваліфікацію ХР, які виконують роботи з консервації; контролює виконання реставраційних заходів державними, а також іншими організаціями та особами. До складу АК входять висококваліфіковані реставратори (вищої категорії), а також фахівці провідних закладів (організацій) у галузі дослідження і реставрації пам'яток історії та культури. Персональний склад АК затверджує МКМ строком на три роки. Кваліфікацію ХР за спеціальностями 16 і 17 визначають члени секції графіки і документальних матеріалів (у секції не існує атестованих ХР з вказаних спеціальностей). Комісія організовує роботу згідно з річним планом, затвердженим президією АК.

Для атестації ХР подають до АК такі документи: прохання про атестацію (заяву); автобіографію; копію документа про освіту; свідоцтво ХР (для атестованих); дані про стажування або підвищення кваліфікації ХР, завірені державною установою (в разі стажування висококваліфікованої приватної особи — завірену нотаріусом розширену характеристику); перелік

¹⁵ Див.: Должностная инструкция заведующего реставрационного отдела: Утв. МК УССР 25.01.90; Характеристики кваліфікаційних категорій...; Положення о Научно-реставрационном отделе: Утв. МК УССР 28.07.88; Статут ННДРЦ МКМ.

науково-дослідних праць у галузі технології реставрації пам'яток історії та культури або розвитку реставраційної справи (якщо такі є); витяг з протоколу Науково-реставраційної ради (НРР) закладу (організації) з рекомендацією про присвоєння ХР певної категорії (для ХР, які займаються приватною практикою, — розгорнуту характеристику трьох фахівців першої та вищої категорії з детальним аналізом відреставрованих робіт із зазначенням їх місцезнаходження, музейного інвентарного номера, дати закінчення реставрації, перелік робіт після попередньої атестації). Всі зазначені документи до АК направляє керівництво закладу (організації), де працює ХР або приватна особа, що прагне атестуватись.

Надана документація має за формою відповідати встановленим вимогам, які визначає «Інструкція по заполненію паспорта реставрації...». Паспорти реставрації надсилаються до АК окремо після спеціального повідомлення. Для визначення відповідності професійної підготовки ХР вимогам, що викладені у ХКК, достатньою вважається така кількість паспортів реставрації: для ХР III кат. — вісім; ХР II кат. — шість; ХР I кат. — чотири; вищої — два. Паспорт реставрації є основним робочим і звітним документом при проведенні реставраційних робіт з усіх видів і типів рухомих пам'яток культури, в якому фіксується стан пам'ятки до початку робіт з дослідження і реставрації та їх результати.

Паспорт реставрації складається в обов'язковому порядку при надходженні пам'ятки, має єдину форму для всіх рухомих пам'яток, заповнюється відповідно до інструкції, підписується керівником реставраційних робіт та являє собою шість зброшурованих аркушів розміром 29x20,5 см, де:

- ▶ на стор. 1 — вказуються загальні відомості (індекс паспорта, назва реставраційної організації, типологічна належність і каталожні дані про пам'ятку, повна її назва, підстава для проведення реставрації (наказ дирекції, рішення реставраційної ради з позначенням номера і дати цього документа);
- ▶ на стор. 2—4 — вказують відомості з історії (зберігання, реставрація, атрибуція), кожний запис супроводжується посиланням на джерело свідчення, надаються деталі характеристики стану до початку реставраційних робіт;
- ▶ на стор. 5 — програма проведення реставраційних робіт та її обґрунтування (результати всіх досліджень із зазначенням номера, дати та місця зберігання документації), а також всі зміни програми з

- обґрунтуванням прийнятих рішень (номер і дата протоколу, в який занесено підписи всіх осіб, які брали участь у засіданні реставраційної ради, та підпис директора, який затверджує програму);
- ▶ на стор. 6—8 — детально описується хід проведених реставраційних заходів та їх результати (опис всіх реставраційних заходів, технологічних процесів та інших операцій з позначенням часу проведення (початок і кінець)); обґрунтовується обраний метод з позначенням, де він розроблений та затверджений; відзначається відповідність застосованих методик до затвердженої програми; записи про всі види фіксації пам'ятки в процесі реставрації;
- ▶ на стор. 9 — надається перелік ілюстративних матеріалів з реставрації та вказуються умови і характер зйомки, архівні номери і місця зберігання негативів та інших матеріалів (картограма, фотографія, рентгенографія, схема тощо, мета ілюстрації, масштаб, вид зйомки, виконавці, додаткові пристрої та параметри експозиції, плівки, освітлення, проявлення, друку), нові дані, уточнені в результаті робіт (атрибуції, матеріалу, техніки виконання);
- ▶ на стор. 10 — поміщується свідчення про результати реставрації (опис технічного стану та зовнішніх змін після реставрації за підсумками здійсненої роботи, рекомендації щодо умов зберігання);
- ▶ на стор. 11 — надається перелік матеріалів (додаток) до паспорта;
- ▶ на стор. 12 — проставляються номер і дата акта про повернення пам'ятки на постійне місце зберігання. Паспорт оформлюється підписами всіх виконавців з позначенням посад і кваліфікації.

Реалізація наукової реставрації ДП

1. Комплектування, використання і збереження ДП регулюють два закони та відповідні постанови Кабінету Міністрів України, і ця обставина відрізняє їх від всіх інших пам'яток, що належать до МФ. Крім того, передбачено обов'язкове страхування та створення страхових копій унікальних ДП. Новим чинником є визнання прав інших, крім держави, власників ДП. Закони і постанови зобов'язують займатись вивченням та зберіганням ДП тільки на наукових засадах, але є сумніви щодо реалізації цього завдання найближчим часом, принаймні в системі МКМ України.

2. Правовий простір діяльності ХР визначають інструкції, які були створені та пристосо-

вані для завдань, що вирішувались у період СРСР (більшість з них існує на сьогодні недержавною мовою). За десять років незалежності в Україні не поставало завдання здійснити вивчення та аналіз існуючої інструктивно-методичної літератури з метою встановити, наскільки ця діяльність відповідає вимогам чинного законодавства, а також визначити стан реставраційної діяльності стосовно ДП у системі МКМ (науковий і практичний аспекти).

3. Положення галузевої інструктивної літератури щодо ДП не визначають предмет, методи і зміст реставрації, вони не узгоджені з нормативними актами, не відповідають тому, що декларується як «наукова реставрація». Реставрація ДП, відповідно до існуючих вимог і інструкцій, практично не може здійснюватися. Такий стан фактично унеможлиблює реставрацію ДП в установах системи МКМ. Такого висновку доходимо на тій підставі, що на сьогодні:

- ▶ методи, методики і матеріали не уніфіковані, не перевірені протягом тривалого часу, не існує їх реєстру та рекомендацій щодо застосування, вони не затверджені науковою радою провідної установи — все це не дає змогу вести «Паспорт реставрації» та здійснювати атестацію відповідно до встановлених вимог;
- ▶ на сьогодні не визначено нових (та старих) прогресивних методів реставрації, вимог до якості реставраційних робіт і матеріалів, теоретичних засад, перспектив розвитку, методів наукової реставрації, видів і можливостей науково-технічних методів дослідження, не узагальнено передовий вітчизняний і зарубіжний досвід у реставраційній галузі;
- ▶ нічим не обґрунтовано поділ спеціальності «Художник-реставратор бібліотечних матеріалів і оправ» (1985) на дві (16 і 17), що має наслідком здійснення реставрації окремо на якійсь із частин ДП;
- ▶ відсутні атестовані реставратори за спеціальностями 16 і 17 та науковці, які були б підготовленими до вирішення цих завдань;
- ▶ не існує свідоцтва існування наукового інвентарю у музеях системи МКМ (опису збереженості, визначення консерваційних і реставраційних заходів) відповідно до встановлених вимог;
- ▶ об'єктом реставрації є не ДП (МФ і НАФ), а сучасні друковані багатотиражні видання з «невеликими пошкодженнями», *книги, журнали, газети*, що «мають механічні пошкодження і видані на сучасному папері», «всі види оправ ХІХ—ХХ ст., в тому числі

шкіряні», «бібліотечні та архівні *матеріали*»;

- ▶ у ХКК відсутня єдина системи понять і термінів та наявні протиріччя у визначенні кінцевого результату реставрації; не існує градації консерваційних і реставраційних операцій, якими рекомендують оволодіти атестованим ХР; теоретичні посилення і принципи мають розбіжності з тим, що повинен уміти робити і знати ХР;
- ▶ потребують інтерпретації та визначення ключові поняття ХКК: оцінка робіт у поняттях — нескладні, середньої складності, значної складності, особливо високої складності; визначення об'єкта реставрації, як — високої художньої та історичної цінності, високої музейно-художньої цінності, унікальні; невеликі (або будь-які) пошкодження; основні види руйнувань бібліотечних матеріалів; основи та повний обсяг інтродукторської справи.

4. Потребують визначення кваліфікаційні вимоги щодо спеціальностей 16 і 17: що необхідно знати, вміти та застосовувати в реставраційній практиці, на чому акцентовано увагу щодо інших реставраційних спеціальностей, а саме *аналізувати* причини руйнувань, результати фізико-хімічних і біологічних досліджень; *вести* спостереження за станом відреставрованих творів; *відбирати* пам'ятки на реставрацію; *вміти* виготовляти втрачені деталі, робочу модель доповнення за точними об'ємними аналогіями та на основі вивчення архівних матеріалів, фотографій, детальних описів, різномасштабних зразків, репродукцій; *вибирати* методи і рецептуру при складанні плану реставрації; *вивчати* і *систематизувувати* дані та зводити їх в єдину систему; *виконувати* — ескізи, шаблони, копії, експериментальні консерваційно-реставраційні роботи (підбір інструментів, матеріалів, способів) з метою розробки нової або впровадження існуючої методики у практику реставрації; *використовувати* у практичній роботі результати фізико-хімічних і біологічних досліджень; *готувати* проекти на реставрацію пам'яток, кошторисно-фінансову і звітну науково-реставраційну документацію; *збирати* історичні дані про об'єкт реставрації і опрацьовувати опубліковані та архівні матеріали з історії реставрації пам'яток; *знати* стилістичні та технологічні особливості творів різних шкіл і епох, довідкову літературу з матеріалознавства, методи лабораторних досліджень та їх призначення і можливості, найпростіші методи контролю якості матеріалів, основні властивості хімічних реактивів і хімію полімерів, хімічні та фізичні властивості натуральних і штучних пігментів,

смола, лаків, матеріали та інструменти, якими користуються для тиснення і обробки поверхні шкіри, інструменти і прилади та їх застосування у реставраційній практиці; *здійснювати* інструктаж фотографа щодо фотофіксації процесів реставраційних робіт; *проводити* дослідницьку роботу з метою атрибуції та експертизи пам'яток; *робити* обміри, графічну документацію (схеми-розгортки, схеми-картограми), детальний технічний опис стану, висновки про доцільність застосування окремих методів реставрації та матеріалів; *складати* звіти про науково-реставраційні, експериментальні роботи, програми.

Отже, перед кожним реставратором за спеціальностями 16 і 17 обов'язково постає етична проблема: *якщо* сумлінно виконувати свої обов'язки (додержувати чинних інструкцій, виконувати тільки ті операції, які визначені в ХКК), то жодна ДП *не може* бути відреставрована без порушення якогось із законів чи постанови, положень існуючих інструкцій. А якщо домагатись атестації ХР за існуючими вимогами, то тим самим стверджувати діючі інструкції як норму.

Prudnikov S. Инструкции, регламентирующие реставрацию документальных памятников в музеях системы Министерства культуры и искусств Украины

Освещается состояние научной реставрации рукописей, старопечатных изданий, документов в Украине. Анализируются документы, регламентирующие эту деятельность в системе Министерства культуры и искусств Украины. Рассматриваются права и обязанности художника-реставратора.

Prudnikov S. Instruction regulated restoration of documentary treasures in museum of Ministry of Culture and Art of Ukraine

Condition of scientific restoration of manuscripts, rare books and documents in Ukraine is covered. Instructions regulated this activity in MCA of Ukraine system were analyzed. Duties and laws of an artist-restorator are discussed.

Prudnikov S. Instruktionen, die Restaurierung der Dokumentar Denkmäler in den Museen des Systems des Kulturministeriums reglamentieren

Der Autor beschreibt der Zustand wissenschaftlichen Restaurierung von Handschriften, Altdrucken und Dokumenten in der Ukraine. Es werden auch Instruktionen die diese Tätigkeit in der Ukraine reglamentieren analysiert und die Rechte und Pflichten der Restauratoren betrachtet.

Proudnikov S. Les instructions réglementant la restauration des monuments documentaires dans les musées du système du Ministère de la Culture et des Arts d'Ukraine

L'auteur de l'article parle d'état de la restauration scientifique des manuscrits, des livres anciens et rares, des documents en Ukraine et analyse les instructions réglementant l'activité dans le système du MCA d'Ukraine. L'article évoque aussi la question des droits et des obligations du peintre-restaurateur.

Інформація

♦ З 28 травня по 28 червня 2002 р. у Національній бібліотеці Білорусі триває інформаційний ярмарок «У світі інформації». Ця акція здійснюється у рамках святкування 80-річчя НББ (15 вересня 2002 р.) і має на меті інформування широких верств населення і зацікавлених організацій (установ, підприємств) про напрями розвитку інформаційних продуктів і послуг у різних громадських сферах та організацію контактів виробників інформаційних продуктів і послуг з потенційними споживачами. Програма інформаційного ярмарку включає два етапи: 1. Презентація інформаційних продуктів і послуг у сфері культури, науки, освіти (28 травня — 11 червня); 2. Презентація інформаційних продуктів і послуг у сфері економіки, промисловості, соціальної сфери (13—28 червня). У заходах беруть участь 12 найбільших наукових бібліотек та інформаційних центрів (служб) Білорусі, які представляють свою продукцію у вигляді БД на CD-ROM, друкованих видань інформаційно-довідкового характеру, ознайомлять відвідувачів зі спектром інформаційних продуктів і послуг, що надаються бібліотеками, зокрема таких, як Національна бібліотека Білорусі, Центральна наукова бібліотека ім. Я. Коласа НАН Білорусі, Республіканська наукова медична бібліотека, Республіканська науково-технічна бібліотека тощо.

♦ Одним з ключових заходів до 80-річчя НББ стане проведення 16 вересня 2002 р. Міжнародного круглого столу «Національна бібліотека — символ нації та держави», для участі в якому запрошуються директори національних бібліотек СНД, Балтії та далекого зарубіжжя, керівники міністерств і відомств Республіки Білорусь, Російської Федерації. Перед відкриттям засідання Міжнародного круглого столу відбудеться прес-конференція. 17 вересня відбудеться ювілейне засідання Координаційного бюро Бібліотечної Асамблеї Євразії (БАЄ), присвячене 10-річчю заснування БАЄ.

♦ У дні святкування ювілею НББ відзначатиметься професійне свято — День бібліотек, под егідою Білоруської бібліотечної асоціації (ББА), проводитиметься Тиждень бібліотек міста Мінська і ряд заходів, присвячених 10-річчю ББА (заснована 16 червня 1992 р.), одним з головних організаторів котрої була і Національна бібліотека Білорусі.

Інформацію підготовлено відділом бібліотекознавства НБУВ за матеріалами веб-сайту Національної бібліотеки Білорусі (<http://natlib.org.by/>)